

๑. การมโนการในปัจจุบันนังสญาณ

Discriminating of Insight into the Present

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

การดำเนินชีวิตในปัจจุบันที่คนส่วนใหญ่กำลังก้าวสู่สังคมที่มีบริบทสิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น เพราะมีปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีคนเป็นองค์ประกอบสำคัญ คือ สังคมกำลังเผชิญปัญหาพลเมืองสันโลก ที่แต่ละคนแต่ละชีวิตต่างแย่งชิงทรัพยากรเพื่อความอยู่ดีกินดีของตน ซึ่งจะก้าวไปสู่ “ทุจจริต ๓” หมายถึง ความประพฤติชั่ว ประพฤติไม่ดี ได้แก่ (๑) “กายทุจจริต” คือ ความประพฤติชั่วด้วยกาย ได้แก่ “ปาณาติบาต-อทินนาทาน-และ-กาเมสุมิฉาจาร” (๒) “วจีทุจจริต” คือ ความประพฤติชั่วด้วยวาจา ได้แก่ “มุสาวาท-ปิสุณาวาจา-พสุสาวาจา-และ-สัมผัปปลาปะ” และ (๓) “มโนทุจจริต” คือ ความประพฤติชั่วด้วยใจ ได้แก่ “อภิชฌา-พยาบาท-และ-มิจฉาทิฎฐิ” ถ้าไม่ใช่การมองโลกในแง่ร้ายเกินไป คือ สังคมมนุษย์กำลังก้าวไปสู่ “ยุคมิลลัณญ์” หมายถึง “เมื่อเห็นหน้ากัน ก็มากันเหมือนอย่างเนื้ออีก” ซึ่งประกอบด้วย (๑) มนุษย์ไม่รักษาศีล มี “มิจฉาทิฎฐิ” แพร่หลายประกอบด้วย “อธรรมรากะ” คือ ความกำหนดในฐานะอันไม่ชอบธรรม “วิสมโลกะ” คือ ความโลกไม่เลือก “มิจฉาธรรม” คือ ความกำหนดยินดีด้วยอำนาจของความพอใจผิดธรรมดา (๒) อายุขัยเสื่อมถอย คือ อายุสั้นลงและวรรณะเสื่อมด้วย (๓) “กุศลกรรมบถ ๑๐” เริ่มอันตรธานไป [ทุจจริต ๓] คือ มีจิตไม่เคารพยำเกรงญาติพี่น้องและคนอื่น มีแต่ความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้าในกันและกัน ด้วยเหตุนี้ การปฏิบัติธรรมก็ลำบากที่จะทำได้สะดวกปลอดภัยจาก “อโคจร” ทั้งบุคคลและสถานที่ การหวนคิดถึงเรื่องอดีตและการหวนคิดถึงเรื่องในอนาคตนั้น ย่อมทำให้จิตฟุ้งซ่านหุนหันไม่เป็นสมาธิในกิจการงานและการปฏิบัติธรรม ฉะนั้น (๑) การมีจิตสมาธิที่ตั้งมั่น “สัมมาสมาธิ” (๒) สติสัมปชัญญะแก่กล้า “สัมมาสติ” (๓) ความเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย “อวิโมกข์” (๔) ความวิริยะปรารถนารอบคอบความเพียร “สัมมาวายามะ” และ (๕) ความกล้าหาญแก้แค้นด้วยปัญญา “เวสาร์ชชะ” คือ ไม่ครั่นคร้ามที่คนอื่นจะทักท้วงด้วย “ปริปัวาท” [ปะ-รับ-ปะ-วาด] ด้วยปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ ย่อมทำให้แค้นกล้าที่จะสืบค้นแสวงหาใน “สังฆธรรม-ปรมัตถสัจจะ” คือ การปฏิบัติธรรมในปัจจุบันธรรมอย่างถูกวิธี “พระสังฆธรรมไม่อันตรธานหายไปอยู่แล้ว” เป็นกฎธรรมชาติอย่างแท้จริง ที่สามารถพิสูจน์ได้อย่างไม่จำกัดเวลา คำแนะนำของกัลยาณมิตรผู้เป็นสัตบุรุษ จะแนะนำชี้แนะดีแค่ไหน ก็เพียงเป็นแค่คำพูดเท่านั้น ไม่เป็นจริง ถ้าไม่ลงมือปฏิบัติจริง ที่ประกอบด้วยเหตุผลที่พิจารณาได้ใน “โยนิโสมนสิการ” ด้วยหลักธรรม “ปฏิจจนุปบาท ๑๒” และ “ปัจจัย ๒๕” ที่เกิดในวิปัสสนาภูมิ คือ “ปัจจัยปริคคหญาณ” ทั้งหมดนี้ ให้พิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็น “ปัจจุบันธรรม” ซึ่งเป็นความจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ เป็นการเห็นแจ้งใน “ความจริงแห่งนามรูปโดยไตรลักษณ์” ซึ่งเป็นข้อแห่งความหลุดพ้น.

ในความเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั้น มักมีอาการของ “จิตประหวัด” [หวนคิดเพราะผูกใจอยู่
คะเนิงหา ไคร่ครวญหา นึกตรอง คิดคำนึง ครุ่นคิด คิดทบทวน ความรำพึง การรำลึก นึกถึง = อาวัชนาการ]
ซึ่งประกอบด้วยจิตใจที่ยังถูกรอบงำด้วยกิเลสตัณหา ทำให้ผูกติดอยู่กับวัฏฏะ คือ “ไตรวัฏฏ์” หมายถึง
หมุนเวียนสืบทอดต่อๆ กันไป ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด หรือวงจรแห่งทุกข์ ได้แก่ กิเลส กรรม และ
วิบาก เรียกเต็มว่า (๑) “กิเลสวัฏฏ์” ประกอบด้วย “อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน” (๒) “กรรมวัฏฏ์” ประกอบด้วย
“สังขาร-ภพ” (๓) “วิปากวัฏฏ์” ประกอบด้วย “วิญญูณ-นามรูป-สพายคณะ-ผัสสะ-เวทนา-ชาติ-ชรา
มรณะ-[พร้อมด้วยอกุศลวิบากแห่งวัฏฏะ] โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” หรืออีกนัยหนึ่ง
หมายถึง “กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม” [กฎแห่งกรรม-กฎแห่งกรรมของสัตว์] เมื่อทำกรรม ก็ได้รับ “วิบาก”
คือ ผลของกรรมนั้น อันเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมหมุนเวียนต่อไปอีก เช่น เกิดกิเลสอยากได้ของ
เขา จึงทำ “อกุศลกรรม” ด้วยการไปลักของเขามา ประสบ “วิบาก-นิสสันท์” [นิสสันท์-สภาวะที่หลังไหล
ออก สิ่งที่เกิดตามมา สิ่งที่ออกมาเป็นผล ผลสืบเนื่อง หรือผลต่อตาม] หมายถึง ได้รับของนั้นมาเสพเสวย
เกิด “สุขเวทนา” [อิฏฐารมณ์-ส่วนที่น่าปรารถนา] ทำให้มีกิเลสหมิวใจอยากได้รุนแรงและมากยิ่งขึ้น
[ฉันทราคะ-ความหลงพอใจคิดใคร่ ที่เรียกว่า “พลวราคะ-สินะหะ”] จึงยิ่งทำกรรมมากขึ้น หรือในทางตรง
ข้าม เมื่อถูกขัดขวาง ได้รับ “ทุกข์เวทนา” [อนิฏฐารมณ์-ส่วนที่ไม่น่าปรารถนา] เป็น “วิบาก” ทำให้เกิด
กิเลสคือ โทสะแค้นเคือง แล้วพยายามทำ “อกุศลกรรม” เพิ่มขึ้นด้วยขาดสติสัมปชัญญะ ความไม่สำรวม
ระวังใน “อินทริยสังวร” [ปมาทะ-ความประมาท] คือ ประทุษร้ายเบียดเบียนเขา [พยาบาท-วิหิงสา] เป็นต้น
เมื่อเป็นอยู่เป็นไปอย่างนี้ วงจรจะหมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอาการหมุนวน หรือวงกลมอันหมุนวน
ที่เรียกว่า “ภวัจกร-สังสารจักร” หรือ “สังสารวัฏ-ไตรวัฏ-ไตรวัฏฏ์” เพราะฉะนั้น กระบวนการคิดในสมอง
ของมนุษย์ ต้องประกอบด้วยเนื้อหาสาระ ที่เรียกว่า “ธรรม ๓” [บุญ-บาป-ฉานกับญาณ] ดังนี้

“ธรรม ๓” หมายถึง “สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์” [ให้มองโลกเป็นแบบนี้ทุกขณะ] ได้แก่

(๑) “กุศลธรรม” คือ ธรรมที่เป็นกุศล สภาวะที่ฉลาด คิงาม เอื้อแก่สุขภาพจิต เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ
ได้แก่ “กุศลมูล ๓” ก็คือ “นามขันธ์ ๕” ที่สัมปยุตต์ด้วยกุศลมูลนั้นก็คือ “กายกรรม-วจีกรรม-
มโนกรรม” ที่มีกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน ก็คือ กล่าวสั้นว่า “กุศลในภูมิ ๕” [กามาวจรภูมิ-รูปาวจร
ภูมิ-อรุปาจรภูมิ-โลกุตตรภูมิ]

(๒) “อกุศลธรรม” คือ ธรรมที่เป็นอกุศล สภาวะที่ตรงข้ามกับกุศล ได้แก่ “อกุศลมูล ๓” และกิเลส
อันมีฐานเดียวกับ “อกุศลมูล” นั้น ก็คือ “นามขันธ์ ๕” ที่สัมปยุตต์ด้วยอกุศลมูลนั้น ก็คือ
“กายกรรม-วจีกรรม-มโนกรรม” ที่มีอกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน ก็คือ กล่าวสั้นว่า “อกุศลจิตอุปบาท
๑๒” [โลภมูลจิต ๘-โทสมูลจิต ๒-โมหมูลจิต ๒] คือ ความคิดชั่ว จิตอกุศลเกิดขึ้น

(๓) “**อัพยาทธรรม**” คือ **ธรรมที่เป็นอัพยาทฤต สภาวะที่เป็นกลางๆ** ซึ่งขาดลงมิได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ได้แก่ “**นามขั้น ๔**” ที่เป็นวิบากแห่งกุศลและอกุศล เป็นกามาวจรก็ตาม รูปาวจรก็ตาม อรูปาวจรก็ตาม โลกุตตระก็ตาม อย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่เป็นกิริยา มิใช่กุศล มิใช่อกุศล มิใช่วิบากแห่งกรรม อย่างหนึ่ง รูปทั้งปวง อย่างหนึ่ง “**อสังขตธาตุ**” คือ “**นิพพาน-วิภูชะ-ขันธวินิมุต**” อย่างหนึ่ง กล่าวสั้น คือ “**วิบากในภูมิ ๔**” [กามาวจรภูมิ-รูปาวจรภูมิ-อรูปาวจรภูมิ-โลกุตตรภูมิ] กิริยาอัพยาทฤตในภูมิ ๓ รูป และ นิพพาน

เพราะฉะนั้น ความเป็นไปในโลกนี้ จึงจำแนกแยกออกเป็น ๓ ประการ ดังกล่าวข้างต้นนี้ พุทธศาสนิกชนเลือกประพฤติปฏิบัติใน (๑) “**กุศลธรรม**” คือ การสร้างบุญ-กุศล-วาสนา กับ (๒) “**อัพยาทธรรม**” คือ การบำเพ็ญเพียรสมาปฏิบัติทางอันยิ่ง ได้แก่ (๑) ในฝ่ายสมถภาวนา คือ “**ฌานบารมี-ฌานอุปบารมี-ฌานปรมัตตบารมี**” ซึ่งประกอบด้วยองค์ฌาน ๖ [ฌานังคะ] คือ “**วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-อุเบกขา-เอกัคคตา**” กับองค์ธรรมสมาธิ คือ “**ปราโมทย์-ปีติ-ปีติสัทธี-สุข-สมาธิ**” และประกอบด้วยองค์มรรค ๓ [มัคคังคะ] ใน “**จิตตภาวนา-อธิจิตตสิกขา**” คือ “**สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ**” กับ (๒) ในฝ่ายวิปัสสนาภาวนา คือ “**ญาณบารมี-ญาณอุปบารมี-ญาณปรมัตตบารมี**” [ปัญญาบารมี] ซึ่งประกอบด้วยองค์มรรค ๒ ใน “**ปัญญาภาวนา-อธิปัญญาสิกขา**” คือ “**สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ**” ดังนั้น องค์ธรรมทั้งหมด จึงเป็นข้อประพฤติปฏิบัติของพระอริยเจ้า ผู้ทรงศีลวัตรดีแล้วใน “**อธิศีลสิกขา**” ซึ่งประกอบด้วยองค์มรรค ๓ ได้แก่ “**สัมมาวาจา-สัมมากรรมันตะ-สัมมาอาชีวะ**” และผู้ประกอบด้วย “**อัญมมกคังควิภาวนญาณ-ญาณทำให้แจ้งซึ่งองค์แห่งมรรค ๘**” ที่เรียกว่า (๑) “**กุศลสมังคี**” คือ ผู้ประกอบด้วยกุศล “**มคคสมังคี-มรรคสมังคี**” คือ ผู้ประกอบด้วยอริย นั่นคือ ตั้งอยู่ในมรรค และได้บรรลุอริยมรรค ได้แก่ (๑) ในโสดาปัตติมรรค (๒) ในสกทาคามีมรรค (๓) ในอนาคามีมรรค (๔) ในอรหัตมรรค ตามลำดับ ซึ่งจะได้รับ “**บุญานิสงส์-กุศลานิสงส์-บารมีานิสงส์**” ที่เรียกว่า “**ผลสมังคี**” คือ ผู้ประกอบด้วยอริยผล นั่นคือ ได้บรรลุอริยผล ได้แก่ (๑) ถึงโสดาปัตติผลแห่งมรรค ๘ เป็น “**โสดาบัน**” (๒) ถึงสกทาคามีผลแห่งมรรค ๘ เป็น “**สกทาคามี**” (๓) ถึงอนาคามีผลแห่งมรรค ๘ เป็น “**อนาคามี**” และ (๔) ถึงอรหัตผลแห่งมรรค ๘ คือ “**ผลญาณ**” [สัมมาญาณ] เป็น “**อรหันต์**” ตามลำดับ ซึ่งทั้งหมดเป็น “**มหาผลานิสงส์แห่งการบำเพ็ญเพียรภาวนา**” ฉะนั้น การเลือกปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนจึงต้องมนสิการใน “**กุศลธรรม**” [บุญ-กุศล-บารมี] คือ “**อธิศีลสิกขา**” กับ “**อัพยาทธรรม**” [ฌาน-ญาณ หรือ “**สมาธิ-วิปัสสนา**”] คือ “**อธิจิตตสิกขา-อธิปัญญาสิกขา**” ซึ่งหมายถึง “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” นั่นคือ ข้อประพฤติปฏิบัติอันประเสริฐในทางสายกลางแห่งปัญญาอันยิ่ง คือ “**มัชฌิมาปฏิปทา**” ซึ่งเป็นหลักการทางทฤษฎีแห่งพุทธะ ซึ่งเป็นกระบวนการคิดในกำจัดความไม่รู้จริง คือ “**อวิชชา**” หรือความหลง คือ “**โมหะ**” อันเป็นสาเหตุแห่งความถือมั่นยึดมั่นในขั้นทั้ง ๕ ที่เรียกว่า “**อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์**” เพราะ “**ขาดสติสัมปชัญญะด้วยความประมาท**” คือ ไม่มนสิการใน “**โยนิโสมนสิการ**” [คิดฉลาดมีเหตุผลถูกวิธีตามหลักปฏิจางสมุปปาท] ที่ประกอบด้วย “**อปปมาทะ**” คือ ความไม่ประมาท โดยเฉพาะการมีสติบรรณหรืออุดมบุรุษเป็นกัลยาณมิตร คือ “**กัลยาณมิตรตตา**” ด้วยประการฉะนี้

ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาทักษะกระบวนการคิดที่นอกเหนือจาก (๑) **จินตมยปัญญา** กับ (๒) **สุตมยปัญญา** นั้น หมายถึง (๓) **ภาวนามยปัญญา** จึงเป็นประเด็นสำคัญยิ่งใหญ่ในทางปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนา ปัญญาสูงสุดทางโลกที่เกิดจากการศึกษาที่เป็นทางการในสถาบันการศึกษา คือ “ระเบียบวิธีการวิจัย” หมายถึง การต่อยอดความคิดหรือองค์ความรู้ในปัจจุบันด้วยการศึกษา ค้นคว้า วิจัย ส่วนองค์ความรู้ทางด้านธรรมนั้น เป็นการบำเพ็ญเพียรภาวนา ที่หมายถึง “ภาวนา ๔” ได้แก่ “กายภาวนา-สัทภาวนา-จิตตภาวนา-ปัญญาภาวนา” ที่มุ่งเน้นเฉพาะการประยุกต์ใน (๑) ทักษะทางด้านการพัฒนาสมาธิที่เกิดจาก “ฌานในสมถสมาธิ” กับ (๒) ทักษะทางด้านการพัฒนาปัญญาที่เกิดจาก “ญาณในวิปัสสนา” เมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา ถ้าประพฤติปฏิบัติธรรมโดยปราศจากความเข้าใจที่ถูกต้อง คือ ยังประกอบด้วยความไม่รู้จริงในอริยมรรค คือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” ที่ประกอบด้วย (๑) “อริยสัจ ๔” (๒) “ฌาน ๓ แห่งกาล ๓” และ (๓) “ปฏิจกสมุปปาท ๑๒” ความไม่รู้จริงในธรรม ๓ ประการ ข้างต้นนี้ เรียกว่า “อวิชา ๔-อวิชา ๘” อันส่งผลที่ตามมาแห่งการปฏิบัติธรรม นั่นคือ มีโอกาสที่จะบรรลุมรรคผลได้ยาก ที่เรียกว่า “ฉิบหายเสียจากคุณอันใหญ่” หมายถึง ไม่ได้บรรลุโลกุตตรธรรม หรือหมดโอกาสที่จะบรรลุโลกุตตรธรรม เพราะฉะนั้น ยิ่งปฏิบัติลงแรงมากเท่าไร ปัญญาก็ไม่เกิดขึ้น ยิ่งทำยิ่งเสื่อมศรัทธา เพราะไม่ใช่ “ทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา” เป็นเรื่องที่ไม่ทำโดย “โยนิโสมนสิการ” คือ เจริญด้วยปัญญาแห่งญาณทัสสนะเท่านั้น ไม่ใช่ “คิดเอง-ทำเอง-ตามความถือนิดแห่งมิถิลาทิฎฐิ” สิ่งนี้คืออวสานแห่งชนผู้หลงทิศ คือ ไม่พิจารณาตามนัยโดยมิติแห่งกาลเวลาทั้ง ๓ ยิ่งทำให้มืดแปดทิศดับสนิท ที่เรียกว่า “ฌาน ๓ แห่งกาล ๓” ดังนี้

“ฌาน ๓” หมายถึง ความหยั่งรู้ ปรินิพพานได้แก่

- (๑) “อตีตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต รู้อดีตและสวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้
- (๒) “อนาคตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต รู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้
- (๓) “ปัจจุปปันนังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่

ฉะนั้น “ญาณ ๓” มีส่วนสัมพันธ์กับ “ความฉลาด-ความเชี่ยวชาญ” ที่เรียกว่า “โกศล ๓” ดังนี้

“โกศล ๓” หมายถึง ความฉลาด ความเชี่ยวชาญ ได้แก่

- (๑) “อายโกศล” คือ ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ
- (๒) “อุปายโกศล” คือ ความฉลาดในความเสื่อม รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม
- (๓) “อุบายโกศล” คือ ความฉลาดในอุบาย รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ

ในความเป็นจริง “ธรรม ๓” เป็นขั้นตอนการอธิบายความจริง “สังขธรรม” [ปรมาตถ์] ตามที่เป็นจริง คือ “กฎธรรมชาติ” ที่แฝงหลักธรรมสำคัญอยู่ภายใน นั่นคือ “อริยสัจ ๔” ที่จะอธิบายความจริงแห่งชีวิต ที่เรียกว่า “ขั้น ๕-เบญจขั้น” คือ สภาวะแห่งสังขารที่ดำรงอยู่ ๑ ตั้งอยู่ ๑ และ ดับเสื่อมไป ๑ [ธรรมนิยาม ๓] ที่เป็น

ทั้ง “รูปธรรม” [รูปขั้น] และ “นามธรรม” [นามขั้น] ที่ประกอบด้วย “จิตวิญญาณ” [จิต ๘๕-วิญญาณ ๖] ที่มีชีวิตจิตใจ [ชีวิตินทรีย์ทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม] โดยคงสภาพอยู่ด้วย “อาหาร ๔” ดังนี้

“อาหาร ๔” หมายถึง สภาพที่นำมาซึ่งผลโดยความเป็นปัจจัยค้ำจุน “รูปธรรม” และ “นามธรรม” ทั้งหมด ๑ เครื่องค้ำจุนชีวิต ๑ สิ่งที่หล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจ ทำให้เกิดกำลังเจริญเติบโตและวิวัฒนาการได้ ๑ ได้แก่

(๑) “กวมพิงการอาหาร” —อาหารคือค้ำจุน ได้แก่ “อาหารสามัญ” ที่กลืนกินดูดซึมเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย เมื่อกำหนดรู้ “กวมพิงการอาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “โรคะ” ที่เกิดจาก “เบญจกามคุณ” ได้ด้วย ได้แก่ “รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ” ซึ่งแสดงนัยโดยรวมถึง “สัญญาเจตนา ๖” ที่เข้าไปปรุงแต่ง “ธาตุ ๑๘” หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตาม “ธรรมนิยาม ๓” คือ กำหนดแห่งธรรมดา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ ได้แก่

- (๑) จักขุธาตุ — ธาตุคือจักขุปสาท
- (๒) รูปธาตุ — ธาตุคือรูปารมณ
- (๓) จักขุวิญญาณธาตุ — ธาตุคือจักขุวิญญาณ
- (๔) โสตธาตุ — ธาตุคือโสตปสาท
- (๕) สัทธาธาตุ — ธาตุคือสัททารมณ
- (๖) โสตวิญญาณธาตุ — ธาตุคือโสตวิญญาณ
- (๗) ฆานธาตุ — ธาตุคือฆานปสาท
- (๘) คันธธาตุ — ธาตุคือคันธารมณ
- (๙) ฆานวิญญาณธาตุ — ธาตุคือฆานวิญญาณ
- (๑๐) ชิวหาธาตุ — ธาตุคือชิวหาปสาท
- (๑๑) รสธาตุ — ธาตุคือรสารมณ
- (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ — ธาตุคือชิวหาวิญญาณ
- (๑๓) กายธาตุ — ธาตุคือกายปสาท
- (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ — ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ
- (๑๕) กายวิญญาณธาตุ — ธาตุคือกายวิญญาณ
- (๑๖) มโนธาตุ — ธาตุคือมโน
- (๑๗) ธรรมธาตุ — ธาตุคือธรรมารมณ
- (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ — ธาตุคือมโนวิญญาณ

นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึง “อินทรีย์ ๖” หมายถึง สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตน ในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น ได้แก่

- (๑) จักขุนทรีย์—อินทรีย์ คือ จักขุปสาท
- (๒) โสตินทรีย์—อินทรีย์ คือ โสตปสาท
- (๓) ฆานินทรีย์—อินทรีย์ คือ ฆานปสาท
- (๔) ชิวหินทรีย์—อินทรีย์ คือ ชิวหาปสาท
- (๕) กายินทรีย์—อินทรีย์ คือ กายปสาท
- (๖) มนินทรีย์—อินทรีย์ คือ ใจ ได้แก่ จิต ที่จำแนกเป็น ๘๕ หรือ ๑๒๑ ก็ตาม

(๒) “ผัสสาหาร” —อาหารคือผัสสะ ได้แก่ การบรรจบแห่ง “อายตนะภายใน–อายตนะภายนอก–และ–วิญญูณ” เป็นปัจจัยให้เกิด “เวทนา” พร้อมทั้ง “เจตสิก” [เวทนา–สัญญา–สังขาร] ทั้งหลายที่จะเกิดตามมา เมื่อกำหนดรู้ “ผัสสาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “เวทนา ๓” ได้ด้วย คือ การเสวยอารมณ์ ความรู้สึกตรสของอารมณ์ ได้แก่ (๑) “สุขเวทนา” คือ ความรู้สึกสุข สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม (๒) “ทุกขเวทนา” คือ ความรู้สึกทุกข์ ไม่สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม (๓) “อทุกขมสุขเวทนา” คือ ความรู้สึกเฉยๆ จะสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกอีกอย่างว่า “อุเบกขเวทนา” นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึง “อินทรีย์ ๕” หมายถึง สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตน ในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น ได้แก่

- (๑) สุขินทรีย์—อินทรีย์ คือ สุขเวทนา
- (๒) ทุกขินทรีย์—อินทรีย์ คือ ทุกขเวทนา
- (๓) โสมนัสสินทรีย์—อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา
- (๔) โทมนัสสินทรีย์—อินทรีย์ คือ โทมนัสสเวทนา
- (๕) อุเปกขินทรีย์—อินทรีย์ คือ อุเบกขเวทนา

(๓) “มโนสัญญาเจตนาหาร” —อาหารคือมโนสัญญาเจตนา ได้แก่ “ความจงใจ” เป็นปัจจัยแห่งการทำ พุค คิด ซึ่งเรียกว่า “กรรม” เป็นตัวชักนำมาซึ่ง “ภพ” คือ ให้เกิดปฏิสนธิใน “ภพ” ทั้งหลาย เมื่อกำหนดรู้ “มโนสัญญาเจตนาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “ตัณหา ๓” ได้ด้วย คือ ความทะยานอยาก ได้แก่

- (๑) กามตัณหา–ความปรารถนาในกามคุณ
- (๒) ภวตัณหา–ความต้องการอยากเป็นนั่นเป็นนี่
- (๓) วิภวตัณหา–ความไม่ต้องการอยากเป็นนั่นเป็นนี่

- (๔) “วิญญาณาหาร” —อาหารคือวิญญาณ ได้แก่ “วิญญาณ” เป็นปัจจัยให้เกิด “นามรูป”
 [รูป–เวทนา–สัญญา–สังขาร–วิญญาณ] เมื่อกำหนดรู้ “วิญญาณาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอัน
 กำหนดรู้ “นามรูป” ได้ด้วย คือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมทั้ง ๕ หมวด ที่ประชุม
 กันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น หรือ
 ส่วนประกอบทั้ง ๕ อย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต ได้แก่
- (๑) รูปธรรม–รูปขั้นค์ คือ “รูป ๒๘” ได้แก่ มหาภูต ๔ กับ อุปาทายรูป ๒๔
 (๒) นามธรรม–นามขั้นค์ คือ “เวทนา ๖–สัญญา ๖–สังขาร ๓” [เจตสิก ๕๒] –
 และ “วิญญาณ ๖” [จิต ๘๕]

เพราะฉะนั้น การประกอบความเพียรด้วยการมนสิการใน “อาหาร ๔” อย่างลึกซึ้ง ให้มากอย่างสืบเนื่องอยู่
 เนื่องๆ เป็นประจำ ย่อมทำให้เห็น “ธรรมทั้งหลาย” ได้เช่นกัน ซึ่งจะเป็ประโยชน์ในการหยั่งรู้สภาพความ
 เป็นจริงในปัจจุบัน ที่เรียกว่า “ปัจจุปบันนังสญาณ” (ข้อ ๓ ในญาณ ๓) คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน รู้ปัจจุบัน
 กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่ ซึ่งหมายความว่า “ให้มนสิการ คิดคำนึงถึง
 สภาวะที่แท้จริงที่จิตกำลังประหวัดถึง นั่นคือ สภาวะธรรม” รวมทั้ง การสวหาสาเหตุที่มาจากอดีต และจะทำ
 ให้เกิดผลอะไรในอนาคต ฉะนั้น ข้อ ๑–๓ คือ “ญาณ ๓” ส่วน ข้อ ๔ คือ “ปฏิจสมุปบาท ๑๒” ดังนี้

- (๑) ปุพฺพเหตุ ญาณ —รู้ในส่วนอดีต
 (๒) อปรนฺเหตุ ญาณ —รู้ในส่วนอนาคต
 (๓) ปุพฺพตาปรนฺเหตุ ญาณ —รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต
 (๔) อิทปฺจยตาปฏิจสมุปฺปนฺนสฺส ชมฺเมสฺส ญาณ —รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดมี
 ขึ้นตามหลักอิทัปปัจจยตา–ปฏิจสมุปบาท

เมื่อกำหนดสติสัมปชัญญะในการพิจารณาธรรมทั้งหลายอย่างถูกต้องดีแล้ว ย่อมเกิดปัญญาเห็นชีวิตตามที่เป็นจริง
 ที่เรียกว่า “อริยสัจ ๔” นั่นคือ “ทุกข์–สมุทัย–นิโรธ–มรรค” ดังนี้

- (๑) ทุกฺข ญาณ —รู้ในทุกข์
 (๒) ทุกฺขสมุทฺย ญาณ —รู้ในทุกขสมุทัย
 (๓) ทุกฺขนิโรธ ญาณ —รู้ในทุกขนิโรธ
 (๔) ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทา ญาณ —รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

คำว่า “รู้” [ญาณ] ในที่นี้ หมายถึง “ปัญญาหยั่งรู้ด้วยญาณที่เกิดขึ้นในวิปัสสนา” ไม่ใช่การรู้อย่างสามัญทั่วไป
 คือ กระบวนการใช้เหตุผลในการแสวงหาความจริง ที่เรียกว่า “การอนุมาน” [Anticipation–Reasoning] คือ
 การคาดคะเนตามหลักเหตุผล เช่น “การนิรนัย” [Deduction] คือ วิธีใช้เหตุผลที่ดำเนินจากส่วนรวมไปหา
 ส่วนย่อยในเชิงวิเคราะห์หลังเป็นกฎที่เรียกว่า “ข้อสรุปทั่วไป” หรือ “การอุปนัย” [Induction] คือ วิธีให้เหตุผล

โดยอาศัยข้อเท็จจริงหรือข้อมูลต่างๆ แล้วสรุปสังเคราะห์หลังเป็นกฎ หรือ “การอุปมา” [Comparison] คือ การเปรียบเทียบสิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ที่เรียกว่า “การเทียบเคียง” [Analogy] กระบวนการคิดดังกล่าวนี้เป็นวิธีในการแสวงหาความรู้ของศาสตร์ทางโลก คือ “ตรรกวิทยา” [Logic] และ “ปรัชญา” [Philosophy] แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไม่ให้เชื่อในองค์ความรู้ดังกล่าวนี้ จนกล่าวจะใช้เหตุผล สามัญสำนึก หรือ วิจารณ์ญาณ พิจารณาใคร่ครวญ ไตร่ตรอง ถึงความจริงที่เป็นประโยชน์แก่ตนจริง ที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคต ที่เรียกว่า ที่เรียกว่า “กาลามสูตร” กล่าวคือ ต้องพิจารณาด้วยเหตุผลและวิจารณ์ญาณของตนเองว่าเป็นประโยชน์แท้จริงหรือไม่ นั่นคือ “ใช้ทางอริยมรรคหรือไม่” ได้แก่

อย่าปลงใจเชื่อ:-

- (๑) ด้วยการฟังตามกันมา
- (๒) ด้วยการถือสืบๆ กันมา
- (๓) ด้วยการเล่าลือ
- (๔) ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- (๕) ด้วยตรรกวิทยา-การสืบค้นคิดหาเหตุผล
- (๖) ด้วยการอนุমান คาดคะเน คาดสุ่มเดา คาดหมาย
- (๗) ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- (๘) เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน
- (๙) เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ
- (๑๐) เพราะนับถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

ในทางพุทธศาสนานั้น ให้หมั่นมนสิการสภาวะธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น โดยพิจารณาใน “โยนิโสมนสิการ” [การคิดอย่างแยกคายด้วยอุบายอย่างถูกวิธี] ตามหลัก “ปฏิจกสมุปปาท ๑๒” หรือ “ปัจจัย ๒๔” ที่คล้อยตามข้อความหลุดพ้นโดย “ไตรลักษณ์” ที่จะทำให้ตรัสรู้ใน “อริยสัจ ๔” ที่เป็นไปเพื่อการดับกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์ โดยเน้นถึง “ปัจจุบันธรรม” เป็นสำคัญ ไม่ไปฟุ้งซ่านถึงอดีตหรืออนาคตที่เกินความเป็นจริง นั่นคือ ไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบันได้ทันเหตุการณ์ และในอนาคตอันใกล้ที่พอคาดคะเนปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้จริง คือ “ทุกข์” แต่ถ้าจะคิดหวนถึงอดีต ก็ควรเป็นเรื่องต้นเหตุหรือสาเหตุของปัญหาในปัจจุบัน อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากอดีต ในทางธรรมหมายถึง “อวิชา ๔-อวิชา ๘” [อญญาณ] คือ ความไม่รู้จริง ความไม่รู้แจ้ง ใน (๑) อริยสัจ ๔ (๒) ญาณ ๓ ในกาลทั้ง ๓ และ (๓) ปฏิจกสมุปปาท ๑๒ รวมกันเท่ากับ ความไม่รู้จริงทั้ง ๘ ประการ นอกจากนี้ ยังรวมถึง ความไม่ทะยานอยากในปัจจุบัน อันเป็นสาเหตุของปัญหาแห่งทุกข์ในอนาคต คือ “ตัณหา ๓” ได้แก่ “กามตัณหา-ภวตัณหา-วิภวตัณหา” เพราะฉะนั้น การบวนการปฏิบัติธรรม คือ การบำเพ็ญเพียรภาวนา เพื่อดับระงับ “อวิชา-ตัณหา” ให้สิ้นไปอย่างถาวรยั่งยืนตลอดไป นั่นคือ สภาวะที่สงบระงับจากกิเลสทั้งหลาย “นิพพาน” [สภาวะที่ปราศจากกิเลส

อาสวะทั้งหลายหมดสิ้นแล้ว) ด้วยการบรรลุถึงความตรัสรู้แห่งสัมโพธิญาณ “สัมโพธิะ” [ความตรัสรู้] ที่เกิดจากองค์ประกอบสำคัญที่สัมปยุตต์รวมกัน ๗ ประการ ซึ่งเป็นพระธรรมวินัย “สัตตสุตตัน” คือ คำสอนของพระศาสดา ที่ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา จักต้องลงมือประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจัง ได้แก่

- (๑) *เอกัณตนิพพิทา* — ความหน่ายสิ้นเชิง—ไม่หลงไหลเคลิบเคลิ้ม
- (๒) *วิราคะ* — ความคลายกำหนด—ไม่ยึดติดรัดตัว เป็นอิสระ
- (๓) *นิโรธะ* — ความดับ—หมดกิเลสหมดทุกข์
- (๔) *อุปสมะ* — ความสงบ
- (๕) *อภิญญา* — ความรู้ยิ่ง—ความรู้ชัด
- (๖) *สัมโพธิะ* — ความตรัสรู้—ความรู้แจ้งแทงตลอด [ปฏิเวธะ]
- (๗) *นิพพาน* — สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว

การมโนการใน “สัตตสุตตัน” ทั้ง ๗ ประการนี้ ทำให้จิตไม่ฟุ้งซ่าน คือ “อวิหะปะ” มีสติตั้งมั่น [อุปปัฏฐาน] ไม่พัวพันเพื่อน [*อัสสัม โมหะ*—ไม่หลง มีสติสัมปชัญญะ] ปราศจากความเพียร [วิริยารัมภะ—ทำความเพียรมุ่งมั่น] ไม่ย่อหย่อน [*เวสาร์ชชะ*—กล้าหาญ] ที่จะสร้างความดีและเจริญภาวนาจนถึงที่สุด นั่นคือ “การบรรลุความตรัสรู้สัมโพธิญาณ” ซึ่งจะเป็ผลานิสงส์แห่งปัจจุบันธรรมที่เกิดขึ้นจริงในชีวิต

แต่ถ้าพิจารณาในอีกมุมหนึ่ง “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะแหล่งกำเนิดความทุกข์นี้อยู่ที่ตัวเราเอง วิถีชีวิตของเราเกิดดับอยู่กับสิ่งปฏิภูล (อกุศล) และจิตที่จะทำให้หมดจดบริสุทธิ์จาก (๑) *สิ่งปฏิภูล* (๒) *กิเลสทั้งหลาย* และ (๓) *ปวงทุกข์* ซึ่งหมายถึง *มารอุปสรรคแห่งชีวิต* [มาร ๕] ซึ่งเป็น “*ปรัญญฐาน ๗*” [ปรัญญฐานกิเลส = โอฆะ—โยคะ—สัจญโยชน—นิวรรณ์—อุปกิเลส ได้แก่ “*กามราคปรัญญฐาน—ปรัญมปรัญญฐาน—มานปรัญญฐาน—ทัญญูปรัญญฐาน—วิจิกิจฉาปรัญญฐาน—ภวราคปรัญญฐาน—อวิชชาปรัญญฐาน*” กิเลสเหล่านี้คือ “*ลังคิ*” [ลุ่ม] สิ่งที่ยึดติดกันไม่ให้มุ่งหน้าไปเพื่อประโยชน์ ย่อมติดโดยแท้] ให้พิจารณาถึงปัจจุบันธรรมในอารมณ์แห่งกรรมฐานด้วย “*มาร ๕*” [Destroyer] หมายถึง สิ่งที่มาบุคลลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ ๑ สิ่งที่ล้างผลาญคุณความดี ๑ ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงาม ๑ ให้คิดคำนึงถึงพร้อมด้วย “*ธรรม ๓—ธรรมนิยาม ๓*” ที่วิปยุตด้วย “*อวิชา ๔—อวิชา ๘*” ดังนี้

“มาร ๕” หมายถึง สิ่งที่มาบุคคลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ—สิ่งที่ล้างผลาญคุณความดี—ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงาม ได้แก่

- (๑) “กิเลสมาร” —มารคือกิเลส กิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดและขัดขวางความดี ทำให้สัตว์ประสบความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งหมายถึง “อวิชชา-ตัณหา”
- (๒) “ขันธมาร” —มารคือเบญจขันธ์-ขันธ์ ๕ เป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจจัยปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่มั่นคงทนนาน เป็นภาระในการบริหาร ทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไปเพราะ “ชรา-พยาธิ-มรณะ” เป็นต้น ล้วนรอนโอกาสมิให้บุคคลทำกิจหน้าที่ หรือบำเพ็ญคุณความดีได้เต็มปรารถนาอย่างแรง อาจถึงกับพลาดโอกาสนั้นโดยสิ้นเชิง นั่นคือ พิจารณาตาม “อนุโลมปฏิกิจสมุပ္บาท” คือ กำหนดครุค้อยตามให้เห็นเหตุแห่งทุกข์ [ฉะนั้น “กวจิงการอาหาร” จัดเป็น “ขันธมาร” เพราะหล่อเลี้ยงให้เกิด “ขันธ์ ๕” [รูปขันธ์] จึงให้เจริญธรรมฐานใน “อาหารปฏิภูมัตถุยา” คือ กำหนดพิจารณากรรมฐานถึงความ เป็นปฏิภูมัตถุยาในอาหาร]
- (๓) “อกิสังขารมาร” —มารคืออกิสังขาร-อกิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม เจตนา หรือ “สัตถุเจตนา ๖” นำชักให้เกิดกรรมภพหรืออุปัตติภพ “ชาติ-ชรา” พร้อมด้วยอกุศลวิบาก ได้แก่ “โศกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” ขัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจาก “ชีวิตสันตติในสงสารทุกข์” [ชีวิตอยู่ในกระแสแห่ง กิเลส-กรรม-วิบาก = วัฏฏะ ๓] คือ “อกุศลมูล ๓” ได้แก่ “โลภะ [ราคะ] - โทสะ - โมหะ” เพราะ “อวิชชา-ตัณหา” จึงคิดได้แบบนี้
- (๔) “เทพุตตมาร” —มารคือเทพบุตร เทพยิ่งใหญ่ระดับสูงสุดแห่งชั้นกามาวจรตนหนึ่งชื่อว่า “พญาวสวัตติมาร” เพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้อง คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักให้ห้วงพะวงในกามสุขไม่หาญเสียดละออกไป บำเพ็ญคุณความดีที่ยิ่งใหญ่ได้ คือ การมี “มิตรเทียม” หรือ คติวิบัติ-กาลวิบัติ [ชวย]
- (๕) “มัจจุมาร” —มารคือความตาย-ความตายเป็นมาร เพราะเป็นตัวการตัดโอกาสที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณความดีทั้งหลาย คือ ไม่เข้าใจเรื่อง “มรณัสสติ” จึงเกิดความประมาท แล้วตายในโอกาสไม่เหมาะสมที่จะบรรลุธรรม คิดไม่ทันความตาย เพราะ มัวเมา-หลงใหล “โมหะ”

นอกจากนี้ ยังต้องไตร่ตรองคิดพิจารณาถึง “ภาวะจิตใจ” ที่กลายเป็นแหล่งเพาะเชื้อกิเลสอยู่ตลอดเวลา ที่คนส่วนใหญ่คิดไม่ถึง มองข้ามความสำคัญ “จิตวิญญาณของตนเอง” ไปอย่างรู้ไม่เท่าทัน แต่กลับมองหาสาเหตุจากภายนอกตัวตนของตนเอง ลงโทษบริบททางสังคมหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคมว่า เป็นต้นเหตุของปัญหาอุปสรรคในการดำเนินชีวิต ไม่ค่อยคิดว่า “เรื่องทั้งเรื่องมันมาจากตัวเองทั้งนั้น” ฉะนั้น ให้พิจารณาในหลักธรรม “อกิสังขาร ๓-สังขาร ๓” ซึ่งเป็น “ความนึกคิด” กับ “เจตนา” รวมกันอันทำให้เกิด “กรรม” ดังนี้

“อกิสังขาร ๓” หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่ง ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งผลแห่งการกระทำ เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม [กฎแห่งกรรม] นั่นคือ “บุญ-บาป-มาน” ได้แก่

- (๑) “บุญญาภิสังขาร” คือ อกิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็น กามาวจรและรูปาวจร
- (๒) “อบุญญาภิสังขาร” คือ อกิสังขารที่เป็นปฏิบัติต่อบุญคือเป็นบาป สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่าย ชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย
- (๓) “อาเนญญาภิสังขาร” คือ อกิสังขารที่เป็นอาเนญญา สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็น “อรูปาวจร ๔” หมายถึงเอภาวภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วย “สมาธิแห่งจตุตถก ฌาน-จตุตถกฌานจิต-จิตประภัสสร” นั่นคือ จิตที่ปราศจากนิวรณ์ กล่าวโดยสรุป คือ พัฒนา จิตใจจนถึง “ฌานสมาบัติ ๘” ทั้ง “รูปฌาน ๔” และ “อรูปฌาน ๔”

“สังขาร ๓” หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่ง ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งการกระทำ นั่นคือ สัตถุเจตนา หรือ เจตนาที่แต่งกรรม ได้แก่

- (๑) “กายสังขาร” คือ สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย “กายสัตถุเจตนา” คือ ความตั้งใจทางกาย
- (๒) “วจีสังขาร” คือ สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา “วจีสัตถุเจตนา” คือ ความตั้งใจทางวาจา
- (๓) “จิตตสังขาร-มโนสังขาร” คือ สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ “มโนสัตถุเจตนา” คือ ความตั้งใจทางใจ

ฉะนั้น “การปฏิบัติธรรม” หมายถึง “การกำหนดสติสัมปชัญญะตามพิจารณาจิตวิญญาณของตนเอง อันเป็นองค์ประกอบภายใน [วิปัสสนา] แล้วให้เห็นองค์ประกอบภายนอก ในเวลาเดียวกันที่เป็นปัจจุบันธรรม” และหมั่นประกอบกรรมใน “โยนิโสมนสิการ” ให้เห็นแจ้งใน “ปฏิจอสุมุปบาท ๑๒” และ “ปฏิจอสุมุปบัน ธรรม” ธรรมที่เป็นองค์ประกอบใน “ภวจักร-สังสารจักร” ได้แก่ อัทธา ๓-สังขเป ๔-สนธิ ๓-วิญญู ๓-อาการ ๒๐-มูล ๒ รวมทั้ง กฎแห่งกรรม เมื่อกำหนดรู้ในวิปัสสนา หมายถึง “ปัจฉยปริกคหญาณ” (ข้อ ๒ ใน โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖) ในการประพตปฏิบัติดังกล่าวนี้ เป็นการยกจิตใจให้สูงขึ้นสู่ระดับอริยะอันเป็นขั้นสูงสุด ซึ่งเรียงลำดับได้ดังนี้

- (๑) กามาวจรจิต = ศีลและวัตร ให้มนสิการในอริศีลสิกขาโดยอริยมรรคมืองค์ ๘
- (๒) รูปาวจรจิต = รูปฌาน ๔ ให้มนสิการในอริจิตตสิกขาโดยอริยมรรคมืองค์ ๘
- (๓) อรูปาวจรจิต = อรูปฌาน ๔ ให้มนสิการในอริจิตตสิกขาโดยอริยมรรคมืองค์ ๘
- (๔) โลกุตตรจิต = โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖ ให้มนสิการในอริปัญญาสิกขาโดยอริยมรรคมืองค์ ๘

ดังนั้น จะสังเกตได้ว่า การปฏิบัติธรรมคือการกำหนดจิตแห่งสติสัมปชัญญะให้ค้ำนั่งถึง “อริยมรรคมืองค์ ๘” เสมอ หลักธรรมทั้งหลายย่อมมีแหล่งกำเนิดมาจาก “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งหมายถึง “อริยมรรคมืองค์ ๘” อันประกอบด้วย “องค์มรรค-มกคังคะ” ที่ประเสริฐ ๘ ประการ ที่จำแนกตามหลักธรรม “ไตรสิกขา” โดยเป็นสมุทธานในการบรรลุความตรัสรู้ “อริยสัจจ์ ๔” ซึ่งหมายถึง “สัมโพธิญาณ” คือ ปัญญาแห่งความตรัสรู้ [สัมโพธิ] เมื่อปฏิบัติธรรมย่อมเห็นอรรถประโยชน์แห่งธรรมที่จะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า ซึ่งหมายถึง “นิพพาน” คือ ภาวะที่ดับกิเลสแล้ว ฉะนั้น การเจริญจิตตภาวนาแห่งสมถกรรมฐานอย่างสืบเนื่อง อยู่เนื่องๆ เป็นนิตย์ คือ เจริญมรรคาที่ประกอบด้วย “อริยจิตตสิกขา” ได้แก่ “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” [สัมมัปปธาน ๔-สติปัญฐาน ๔-รูปฌาน ๔] ในการมโนการกรรมฐานจึงเป็นเรื่องการทำความเข้าใจตนเอง ให้ถูกต้อง ซึ่งหมายถึง “ร่างกาย-จิตใจ” นั่นคือ “ขันธ ๕-เบญจขันธ” ที่สื่อความหมายถึง “กองทุกข์” เพราะจิตใจที่ถูกครอบงำด้วย “กิเลสตัณหา” การปฏิบัติธรรมจึงเป็นขั้นตอนของ “การขัดเกลาภิเลส” [สัลเลขตา] ซึ่งต้องอยู่ในทิศทางของคำสอนพระศาสดา ๒ ประการ ดังนี้

(๑) สัตตอุสาสน์ฝ่ายมรवास

- (๑) วิวาละ — ความคลายกำหนด-ความไม่ติดพัน-เป็นอิสระ มิใช่เพื่อความกำหนดข้อมใจ หรือเสริมความติดใจ
- (๒) วิสังโยค — ความหมดเครื่องผูกมัด-ความไม่ประกอบทุกข์ มิใช่เพื่อผูกมัด หรือประกอบทุกข์
- (๓) อปจยะ — ความไม่พอกพูนกิเลส มิใช่เพื่อพอกพูนกิเลส
- (๔) อัมปิจฉตา — ความอยากอันน้อย-ความมักน้อย มิใช่เพื่อความอยากอันใหญ่ ความมักใหญ่ หรือมักมากอยากใหญ่
- (๕) สันตุฎฐี — ความสันโดษ มิใช่เพื่อความไม่สันโดษ
- (๖) ปวิเวก — ความสงัด มิใช่เพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่
- (๗) วิริยารัมภะ — การประกอบความเพียร มิใช่เพื่อความเกียจคร้าน
- (๘) สุภรตา — ความเลี้ยงง่าย มิใช่เพื่อความเลี้ยงยาก

(๒) สัตตอุสาสน์ฝ่ายสมณะ

- (๑) เอกันตนิพพิทา — ความหน่ายสิ้นเชิง-ไม่หลงไหลเคลิบเคลิ้ม
- (๒) วิวาละ — ความคลายกำหนด-ไม่ยึดติดรัดตัว เป็นอิสระ
- (๓) นิโรธ — ความดับ-หมดกิเลสหมดทุกข์
- (๔) อุปสมะ — ความสงบ
- (๕) อภิญญา — ความรู้ยิ่ง-ความรู้ชัด
- (๖) สัมโพธิะ — ความตรัสรู้
- (๗) นิพพาน — ความดับกิเลสและทุกข์หมดแล้ว

ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนต้องประยุกต์หลักธรรมคำสอนทั้ง ๒ ฝ่าย ดังกล่าวข้างต้น น้อมมาใส่ตนและใช้เป็นข้อประพฤติปฏิบัติตามวิถีชีวิตด้วยธรรม ที่สอดคล้องกับกับหลักธรรม “อริยมรรคมีองค์ ๘” อันเป็นกฎข้อปฏิบัติตามแนวความคิดทางทฤษฎี คือ “มัชฌิมาปฏิปทา” แปลว่า “ทางสายกลางแห่งปัญญา” นั่นคือ (๑) เริ่มด้วยปัญญาที่ถูกต้อง ด้วยการเจริญใน “สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ” = อธิปัญญาสิกขา (๒) ดำเนินด้วยปัญญา ด้วยการเจริญใน “สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ” = อธิศีลสิกขา (๓) นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง ด้วยการเจริญใน “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” = อธิจิตตสิกขา ความรู้ความเข้าใจในขั้นตอนแห่งการปฏิบัติธรรมดังกล่าวนี้ ต้องเกิดขึ้นในปัจจุบันขณะของช่วงเวลาที่ชีวิตอยู่ ไม่ใช่เกิดขึ้นครั้งเดียวตอนใกล้จะตายหมดลมหายใจ เป็นเรื่อง “การสะสมบารมีทางปัญญา” ยิ่งประจักษ์แจ้งในความเป็นจริงมากเท่าไร ปัญญายิ่งสว่างไสวโชติช่วงมาเท่านั้น “สัมโพธิะ” คือ ความตรัสรู้ ก็ยิ่งเห็นแจ้งบรรลุในธรรมมากเท่านั้น เช่นกัน วิธีคิดดังกล่าวนี้ เรียกว่า “อนุสติ-อนุปัสสนา” หมายถึง การทวนระลึกถึงพิจารณาอยู่เนืองๆ อันเป็นการเจริญใน “สติสัมปชัญญะ” นั่นคือ “สติปัญญาฐาน ๔” อย่าได้ขาดตกบกพร่องในทางปฏิบัติธรรม ตอนนี้ก็ให้คิดพิจารณาเช่นนี้ได้เลย ไม่ต้องรำตั้งทำนานนัก มันจะไม่ได้เรื่อง เพราะการปฏิบัติธรรม คือ การพิจารณาธรรมในปัจจุบันตอนนี้ ไม่ได้มีอะไรลึกลับซับซ้อนมากมาย เพียงแต่กำหนด “สติสัมปชัญญะ” ให้เป็น ให้ถูกกาลเทศะ ให้เหมาะสมแก่ธรรม ณ ปัจจุบัน นั่นคือ “อารมณ์ ๖” [รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์] ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา คือ บทเรียนธรรมะอันเป็น “ปรมัตถัจจะ” [อภิธรรม] ได้เป็นอย่างดี ให้พิจารณาอารมณ์ทั้ง ๖ ว่ามันเป็นเช่นนั้น [ขันธ ๕] อย่าเข้าไปแสดงเจตนาในการปรุงแต่งอารมณ์เหล่านั้น เพียงแต่ว่า ให้จัดระเบียบอยู่ในหลักประพฤติปฏิบัติตาม “อริยมรรคมีองค์ ๘” สิ่งนี้คือการปฏิบัติธรรมในภาคสนามชีวิตอย่างแท้จริง.

